

Когезія економічного дискурсу, в який вбудовується певний текст, здійснюється й розвивається прагматичною когезією – настановою адресанта на певний регістр – подання інформації в економічному виданні, що опосередковує результат комунікації, розуміння та взаємодію. Усі аспекти когезії в тексті підпорядковані єдиній лінії, яка забезпечує перехід інтегрованої семантизованої системи на вищий кодовий рівень – макрознаковий, що інтегрує текст у глобальний зв'язок комунікативної ситуації.

1. Журавлева Т. А. Особенности терминологической номинации. – Донецк: Добасс, 1998. – 253 с.
2. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
3. Квитко И. С., Лейчик В. М., Кабанцев Г. Г. Терминоведческие проблемы редактирования. – Л.: Вища школа, 1986. – 151 с.
4. Кусько К. Я. Когнітивно-дискурсні концепти та стратегії іноземномовної дидактики // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 11. – Кн. 1. – К.: Видавн. Дім Дм. Бурого, 2004. – С. 246–250.
5. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: ЦУЛ, Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
6. Скороходько Е. Ф. Термін як репрезентант комунікативної стратегії побудови наукового тексту // Мовні та концептуальні картини світу. – К.: Прайм-М, 2002. – № 6. – С. 204–208.
8. Forbes Global. – January 21, Vol. 5, No. 4. – 2002.
9. Slavin S. L. Introduction of Economics. – USA: Irwin Inc., 1991. – 700 p.

УДК 413: 355

Ярослав Яремко

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

СЕМАНТИЧНИЙ АСПЕКТ ПРИРОДИ ТЕРМІНА

© Яремко Я., 2006

У статті загострено увагу на тому, що адекватне тлумачення природи терміна потребує динамічного трактування його семантики, відходу від ігнорування суперечності цієї одиниці, зокрема від абсолютизації її певних ознак (однозначності, точної співвіднесеності з поняттям, відсутності синонімії тощо), зумовлених передусім мінливістю знань про концепт певної галузі, своєрідністю світу понять у різних мовах.

An interest in the adequate interpretation of the term's of the nature, which requires the dynamic treating of its semantics, setting off defiance of this language unit contradiction (monosemantics, definite relationship with a notion, absence of synonymy) is stimulated in the article. First of an, it is caused by the variability of the knowledge about the concept of a confident sphere.

У спектрі проблем сучасного термінознавства однією із стрижневих є з'ясування природи терміна. Його характеристика пов'язана із загальними тенденціями розвитку мови науки, опорними елементами якої є терміни, із визначальними аспектами дослідження терміна, методикою його аналізу, наявністю різних термінологічних напрямків тощо.

Для сучасного мовознавства загалом і термінознавства зокрема характерне розширення наукових парадигм від формально-семіотичної до соціо-семіотичної (crosscultural lexicology), яка передбачає вивчення лексичної семантики мов у зв'язку з пізнавально-евристичною діяльністю соціумів – творців цих мов, з когнітивними процесами, дискретизацією поняттєвого континууму тощо. Це свідчить про нову хвилю еволюційного розвитку лінгвістики. З цього погляду мову

«потрібно розглядати не як мертвий продукт (Erzeugtes), а як творчий процес, діяльність (Erzeugung)» [5]. Тож загостреної актуальності набуває потреба аналізувати терміносистеми не лише в аспекті таксономії, тобто упорядкування і класифікації її складових елементів, але й досліджувати терміни в динамічному, функціональному аспекті, через призму їх реального ареалу - текстів наукової і навчальної літератури. Поєднання цих двох підходів – статичного (сфера фіксації термінів) і динамічного (сфера їх функціонування) – з одного боку, наблизить до глибшого пізнання природи терміна, з іншого – виявить його багатогранність і внутрішню суперечність. Ця суперечність випливає із самої природи мови, на що і вказував О. О. Потебня: «Мова, цей засіб не стільки виражати вже готову істину, скільки – відкривати перед цим невідому, стосовно пізнавальної особи є щось об'єктивне, стосовно пізаного світу – суб'єктивне» [9]. Як зауважують дослідники, сучасне термінознавство вже не задовольняють звичні, усталені аксіоми про природу терміна, воно прагне дослідження безпосередньо текстів, у яких терміни появляються і живуть [1]. Трактування терміна як динамічного мовного знака виявляє, що ті «цілі «системи» вимог, яким нібито повинні відповідати справжні терміни (однозначність терміна, точна співвіднесеність з поняттям, лексична системність, відсутність синонімії відсутність омонімії, лаконічність і т. д.)» [11], у реальному мовному житті швидше бажані, ніж дійсні. Свідченням абсолютизації названих ознак, зокрема однозначності, є, наприклад, невизначена кількість тлумачень поняття «термін». Це та характерна наукова ситуація, коли дослідники дивляться в одному напрямку, але бачать не те саме. Інтегральними, ядерними ознаками цих тлумачень є: 1) знакова сутність терміна; 2) співвіднесеність терміна із спеціальним поняттям у межах конкретної галузі знань; 3) це поняття є елементом системи понять, а тому кожен термін як носій певного поняття є елементом терміносистеми; 4) значення кожного терміна координоване значенням інших термінів цієї ж терміносистеми; 5) нетотожність поняттєвої структури терміна і його значення тощо.

Стосовно різнотлумачень поняття «термін», або, точніше кажучи, приписування йому певних релевантних ознак, то причина цих розходжень впливає із різних поглядів на кореляцію «термін – слово загальнонародної мови», визначення меж терміна, його функцій і т.п. Ще Г. Винокур, як відомо, провідною функцією терміна вважав номінативну: «Науково-теоретичний термін є обов'язково назвою поняття» [4]. В. Виноградов виокремлював ще одну важливу функцію терміна – дефінітивну [3]. Інші дослідники вважають, що «шлях до пізнання природи терміна лежить через аналіз основних функцій: комунікативної і когнітивної», оскільки «комунікативність науково-технічного тексту задається головним чином через термінологію» [1]. Якраз наукові тексти є тим своєрідним полігоном, де відбувається апробація терміна як у структурному, так і семантичному виявах, його викристалізування з подальшим переходом у сферу фіксації.

Говорячи про семантику терміна, зокрема про проблему його однозначності, точної співвіднесеності з поняттям, зауважимо, що ми поділяємо думку тих учених, котрі розуміють термінологію як природне розширення загальнолітературної мови. Перефразований Т. Кияком відомий вислів «термінам ніщо мовне не чуже» [6] знаходить підтвердження, зокрема, у тому, що між лексичним значенням слова і термінологічним значенням, на нашу думку, принципової різниці немає. Така «неопозиційність» зумовлена тим, що в основі цих значень закладені поняття, які співвідносяться з одним і тим же денотатом, відрізняючись при цьому глибиною абстракції, чіткістю структури, системних зв'язків, гнучкістю понять тощо. Тому «немає підстав протиставляти так звані побутові поняття ... і наукові як мисленнєві сутності різних рівнів. У свідомості людини немає двох світів - світу строгих, глибоких наукових понять і поверхових, бідних понять про речі ... Людина поглиблює єдине поняття» [8].

Як відомо, основним у структурі будь-якого значення є семантичний аспект, який своєю чергою складається із сигніфікативного (поняттєвого) і денотативного (предметного) компонентів. Вони діалектично поєднані між собою, оскільки відображають єдність предмета, точніше, класу предметів, і поняття про цей предмет. Зміст поняття визначає значення терміна і впливає на діапазон варіювання цього значення. Це означає, що поняття як категорія історична, динамічна може змінювати свій обсяг (екстенсіонал) і зміст (контенсіонал). Контенсіональне й інтенсіональне варіювання значень загальноновживаних слів і термінів має певні відмінності. Для поняттєвої структури загальноновживаних слів характерна певна нечіткість, аморфність між межами її складових

– ядром поняття (інтенсіоналом) і його периферією. Якщо у загальноживаних словах інтенсіонал, під яким розуміємо стійку структуру ознак, характерних для певного класу предметів, тобто ядро контенсіоналу, забезпечує стабільність лексичного значення, то через «розмитість» периферії денотація може поширюватись і на ті предмети, що не отримали ще імені. Розширення екстенсіоналу відбувається тому, що межі між класами предметів нетривкі, розпливчасті і предмети (названі і неназвані), які мають спільні ознаки, стають денотатом одного слова. Слід зауважити, що денотаційні можливості периферії теж обмежені: якщо предмети не мають якоїсь релевантної ознаки, включеної в інтенсіонал, вони не підлягають денотації даного слова. Щодо значення терміну, то його формують найістотніші, характерні ознаки. Ці ознаки є необхідними і достатніми для виокремлення певного предмета серед інших.

У сказаному вище неважко помітити певну семантичну закономірність: чим більше сутнісних ознак має контенсіонал, тим вузьчий його денотат, що і є характерним для термінологічних одиниць; натомість протилежні відношення – зі зменшенням інтенсіоналу розширюється його екстенсіонал – характерні для загальноживаних слів. Можна простежити також й іншу закономірність: якщо екстенсіональне варіювання приводить до кількісного збільшення денотатів, то контенсіональне варіювання зумовлює якісні зміни: порушення стабільності семантичного ядра створює нове значення, так само як і нечіткість цього ядра викликає різнотлумачення слова.

Підтвердженням останньої тези може послужити часто цитована і по-різному трактована думка Г. Винокура про функцію терміна: «Терміни – це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції. Особлива функція, у якій виступає слово, це – функція назви...» [4]. Завершальним (5-им) лексико-семантичним варіантом полісемійного міжгалузевого терміну *функція* є «значення, призначення, роль» [10]. Принагідно зауважимо, що визначальне завдання дефініції – через структуру релевантних ознак відмежувати одне значення від усіх інших. Структуру аналізованого терміна утворюють синонімічні компоненти «значення, призначення, роль», які за законом синонімічної взаємодії мали б бути взаємозамінними. Однак стилістична розбіжність між ними сигналізує про відмінність у характері денотації, бо, наприклад, семантичний відтінок слова *роль* «призначення, функція» супроводжується обмежувальною ремаркою «розм.» [10]. Наведений приклад свідчить про певну недостовірність дефініції, підкреслюємо, саме недостовірність, а не неточність. Адже значення, зафіксоване в дефініції, має гносеологічну і соціальну зумовленість, тому що:

по-перше, воно не є вичерпним, аксіоматичним, а гіпотетичним, відкритим для прирощення знань: аксіоматизація знань означала б їх абсолютизацію;

по-друге, дефініції значень є умовними і тому, що «незважаючи на значні досягнення лексикографії, дефініційний метод визначення лексичного значення залишається недостатньо розробленим, головним чином тому, що словникове тлумачення не є його значенням, а лише моделлю. Ось чому, – слушно підкреслює В. Манакін, – не можна вимагати від словника всієї інформації про значення слів, тим більше що вони рухомі й відносні щодо процесу пізнання предметів, які позначаються словами» [7]. Це означає, що сутність предмета не дорівнює його значенню, яке є умовним, імовірнісним і завжди відкритим для семантичного поглиблення в ході пізнавально-евристичного процесу, принципом якого є інкорпорування. Щодо дефініції терміна, то вона є засобом ідентифікації значущості терміна, його цінності (термін Ф. де Соссюра – фр. *valeur*), яку вбачаємо у місці знака в системі, інформацією про різні зв'язки знака (парадигматичні, синтагматичні) у цій системі і т.п. [12]. Термін є частиною терміносистеми тоді, коли до нього, як відомо, можна застосовувати класифікаційну дефініцію *per genus proximum et gifferentiam specificam* (через найближчий рід і видову відмінність);

по-третє, будь-яке значення є результатом пізнавальної діяльності людини (соціуму) і знаходить своє вираження в мові, засвідчуючи національно-специфічне бачення світу. Своєрідність об'єктивної виразності проявляється при зіставленні різних мов, у т. ч. і близькосторідних, якими є українська і російська. Це характерно особливо для лексики історико-культурного характеру, з якою так чи інакше співвідноситься військова термінологіка староукраїнської та староросійської мов. Контрастивні відмінності у їх складі підтверджують назви, що позначали:

а) реалії, освоєні лише в українській мові: *гетьман* «виборний ватажок козацького війська Запорізької Січі, з XVII ст. до 1764 р. – начальник козацького війська та верховний правитель України»; *генеральна старшина* «вища адміністрація на Україні часів визвольної війни, що складалася з верхівки козацтва»; *курінний* «виборна особа, що керувала куренем»; *кошовий* «отаман козаків на Запорізькій Січі»; *безбулавний* «позбавлений булави», *курінь* «окрема частина запорізького козацького війська»; *майдан* «місце, куди скликалася військова рада»; *зімовчак* «козак, що жив у зімовнику»;

б) реалії, освоєні лише в російській мові: *приказ* «вищий військовий орган Московської Русі часів Івана IV»; *большой воевода*, *гулявый воевода*, *дворяне* «командний склад війська»; *осадные люди* «воїни, що сиділи в облозі», *приборные люди* «ті, яких брали на службу із різних верств населення помісного війська», *новокрещены*, *мурзы* и *князя татарские* «найменування представників третього розряду помісного війська».

Аналізуючи слова, які ілюструють лінгвістичне моделювання дійсності у кожній мові по своєму, можна помітити відмінність не лише між окремими лексемами, а й між цілими лексичними об'єднаннями. У наведених вище прикладах показником таких контрастивних відмінностей виступають лексико-тематичні групи на позначення військових рангів і військових підрозділів. Такі специфічні назви утворюють так звані безеквівалентні шари лексики, у якій закодована неповторна інформація про самотність мовної картини світу.

Повертаючись до проблеми природи терміна, узагальнимо: суперечність терміна як носія сигніфіката, або ж семантичного концепта певної галузі знань, детермінована передусім мінливістю знань про цей концепт, «нестійкою динамічною рівновагою» наукового простору, кажучи словами В. І. Вернадського [2]. Ця позамова суперечність зумовлює лінгвальну двоїстість терміна, який, з одного боку, тяжіє до однозначності, до усталеної, чітко скоординованої ніші в терміносистемі, з іншого – через гіпотетичність, неабсолютність свого значення може змінювати модель дефініції і набувати інших значень. Звідси висновок: термінології, як і лексиці загальноживаній, також характерна асиметрія, яка проявляється як у синонімії (дублетах, триплетах тощо), так і в полісемії.

Отже, адекватне тлумачення природи терміна потребує динамічного трактування його значення, відходу від ігнорування двоїстості цієї мовної одиниці, від абсолютизації її певних ознак, зокрема однозначності, тощо. З цього погляду багатозначність терміна – закономірний наслідок пізнавально-евристичного процесу, відбиток прирощення нових знань у його семантичній структурі. Про однозначність можна говорити умовно, в аспекті синхронії, як про семантичну модель, у якій закладена інтерпретація про концепт певної галузі знань. А тому значення терміна, на нашу думку, – це ідеально-соціальна сутність, у якій змодельовані вербалізовані знання соціуму про концепт певної галузі знань як результат пізнавально-евристичного процесу конкретного історичного періоду.

1. Алексеева Л.М. *Проблемы термина и терминология*. – Пермь, 1998. – С. 12, 21.
2. Вернадский В. И. *Биосфера и ноосфера*. – М., 1989. – С.102.
3. Виноградов В. В. *Русский язык: Грамматическое учение о слове*. – М., 1948. – С.12–13.
4. Винокур Г. О. *О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии* // *Труды Московского института истории, философии и литературы: сборник статей по языкознанию*. – М., 1939. – Т. 5. – С. 5.
5. Гумбольдт В. *Избранные труды по языкознанию*. – М., 1984.
6. Кияк Т. *Проблема лінгвістичного упорядкування термінології* // *Українська термінологія і сучасність*. – К., 2005.
7. Никитин М. В. *Основы лингвистической теории значения*. – М., 1998. – С. 44.
8. Манакін В. М. *Проблеми контрастивної лексикології близькосторідних мов* // *Мовознавство*. – 1994. – № 1. – С. 57.
9. Никитин М. В. *Основы лингвистической теории значения*. – М., 1998. – С. 44.
10. Потєбня А. А. *Мысль и язык*. – К., 1993. – С. 28.
11. *Словарь русского языка*. – М., 1988. – IV т. – С. 587.
12. Татаринов В. А. *История отечественного терминоведения. Направления и методы терминологических исследований: Очерк и хрестоматия*. – М., 1995. – Т.2. – С. 188.
13. Шмелёв Д. Н. *Проблемы семантического анализа лексики*. – М., 1973. – С. 18.